Етюд

До чого? І звідки бажання? Життя лишилось за сими мурами, а тут, серед сірих холодних стін, замкнулась зо мною смерть. Я не боюсь її. Я кликав її на праве діло, і вона прийшла. Узяла жертву, а потому, як вдячний пес, прибилась до моїх ніг... Тепер вона зо мною. Що ж, дивись там з чорних кутків на мою тінь, чигай на мене кривавим оком... Се тобі нагорода.

Але я ще живий. Чую під собою твердий тюремний матрац, бачу своє тіло, простягнене на ліжку, свої великі ноги, узуті у черевики, свої руки, якими я... В кутку блимає лампка, а над нею нависла сіра і вогка ворожа тиша. Та я не хочу бачити того... не хочу... Заплющу очі. Вогняні кола. Танцюють і сиплють іскри... А тепер... тепер пливе вже річка життя. Бо що з того, що замкнули мене у сей холодний льох, коли ввесь пишний світ, всі барви, весь рух життя отут, у мені, в голові, в серці... Ах, як мені хочеться повними пригорщами черпати ту золоту рідину... як мені хочеться взяти перо, обмокнути його у блакить неба, в шумливі води, в кров свого серця і все списати, востаннє списати, що бачив, що почував. Клапоть паперу, тільки клапоть паперу... Гей, ви, тюремники! Не можна? Що? Людині, що має вмерти? Ха-ха!.. Ну, що ж! Може, се й краще. Буду лежати і буду низати, немов намисто, разки моїх думок, без слів, без чорнила і без паперу. Бо думки бистрі і легкі, як птахи, а слова мов сильце, в яке їх ловиш: одно спіймаєш, а решта пурхне... Се буде мій твір, може, кращий за ті, які читали люди, се буде повість для єдиного читача, найбільше вдячного і чуткого. І се буде нитка, що єднає смерть із життям, а поки вона снується, я ще живий.

Як раптом залунали всі голоси... як раптом линув потік життя у сю домовину... Ах, який натовп!.. Ні, так не можу. Стійте. Дайте спіймати. Ага!

Всі були такі поважні, такі бліді й рішучі, коли питали, хто візьме на себе? "Я". То з моїх грудей пекучим льодом вирвалось "я". І зразу встала стіна між мною й товаришами, між мною й життям. Цокнув замок, і в серці замкнулась рішучість. Обійми і поцілунки, а за кілька годин я уже їхав, той "невідомий", що... і т. д. Я був без імені, роду й без племені, і тільки товариша мого кожен міг би впізнати. Він звався коротко: браунінг.

Був незвичайно холодний ранок, коли я приїхав. Так, було холодно. Бо од півночі встав лютий ворог, ясний і гострий, як меч, і світив льодяним оком, і гнав диханням дими по небу, а по снігу—їх чорні тіні. Сонце стояло якесь безпомічне і нерішуче. Боялось навіть моргнути. Пригнічений сніг міцно припав до землі, гладенький, покірний. Тікали кудись люди і коні, тікали дими, тікала біла пара з людей і з худоби, так наче жорстокий ворог гнався за ними. Мені не було страшно. Було цікаво. Оглядав город, тепер мені близький так, як могила, город, в якому будинки збились у масу, як вівці у холод, мужчини сивими стали з морозу, а обличчя жінок цвіли як мак.

Ще того дня пішов блукати. Змішавсь з юрбою й ходив. Сірий, чужий, невідомий. Вдовж невідомих вулиць. Мовчав, хоч треба було питати, хоч треба було багато знати. Де він живе? Коли виходить і де буває? Коли їсть, спить, всі його звички. Який він з себе? Але поволі. Не все відразу. Плану не мав. Де? Як? Коли?.. Властиво, була тисяча планів, що кружилися й гасли у мозку, як снопи іскор з машини у темному полі... Була лиш певність, тверда, як скеля: він буде мій. І я знайшов будинок, де він живе. Жовтий, великий, холодний. Казенна будка й казенний сторож, що грів свої руки і скрипів по снігу взад і вперед, як пес на ланцюгу.

"Ага!"

Се я сказав? Ні, лиш подумав.

Я сів на бульварі, напроти будинку, і дім вороже дивився на мене рядами чорних холодних шибок. Мені хотілось очима звалити стіни, побачить того, за ким курились села, за ким люди, як цьковані звірі, стікали кров'ю. Бо й він, і ті села, люди, я й браунінг були як кільця одного ланцюга. І чим довше сидів я проти будинку, тим більше пекла мене в серці холодна крижина зваги.

"Так треба".

Се я сказав?

Ні, лиш подумав.

І знов круг мене люди, знов течія. Яке сьогодні блакитне небо, яке високе і чисте! А золотий сміх сонця! Буха од коней пара, біжать кудись люди, а мороз креше вогню. І весело, що на молодих обличчях стирчать молочні вуси, як в маскараді, а коні білі і волохаті, немов ягнята... Дзень-дзелень-дзень... Сіють дзвіночки прозорі згуки, а за прудкими ногами коняки пливуть санчата. Біжить назустріч дівча. Щоки пашать, очі горять — і ловить мій погляд з таким запалом, з таким віддaнням, на які здатні лиш ті, що стрілись на мить, а розстались навіки. І сей роман на мент — гарний й короткий, немов летюча зірка. Я тобі вдячний. Ти кинула квітку у моє серце, а я піймав її і понесу, може, до самого гробу. До гробу? Якого гробу? Ах, правда...

Тепер щодня я серед люду, сірий, чужий, невідомий. Вбираю в себе, як земля краплі в посуху, все, що мені треба. Звідки? Тут, там, в повітрі. Бо всі його знали, бо всім він був ненависний, усім шкодливий, і всі на нього гарчали, як полохливий пес, що боїться вкусити. Вранці він часом гуляє. Ага!.. Але не сам, з ним охорона. О дванадцятій приймає у себе, хоч незнайомих трусять. Я уже знав, що має дочку, любиму дочку, а ще більше любить театр. Знав його звичку гладити бороду і другу звичку— ховати за спину кулак. Знав, врешті, коли він їсть, лягає спати, встає, знав, що було треба, і навіть зайве. Так наче збирався писати життєпис

або некролог. Самого не бачив, одначе театр мене зацікавив. Спинявсь перед стовбами, читав афіші і старався вгадати, чим звабити може Фіфі, яка з себе Сесіль і котра з них краща. Був навіть в театрі, бачив Фіфі, бачив Сесіль—його не було.

І знов блукав. Самотній, сірий і невідомий, немов далека і бліда тінь.

Врешті побачив. Раз... пам'ятаю... Ранком йшов сніг. Рівний, густий і теплий. Дрібні істоти, що вмерли на небі, спадали на землю, на вічний спочинок, у тихий цвинтар. Ряди домів, ряди дерев, як білі тіні, йшли кудись в далеч і розпливались в тумані. Білий потоп. Всі згуки йшли знизу, як з-під води. Глухо гудів соборний дзвін, довго і жалібно плакав затоплений дзвін. Шур-шур... шур-шур...— мірно чалапали ноги. Щось наче велике жувало попід водою, жувало й ковтало згуки. І все, що йшло в тумані, ставало тінню й щезало навіки.

Раптом в сю тишу ввірвалось щось дике і щось безглузде. Як божевільний промчався козак, пригнувшись до шиї коня, і, здавалось, хрипів з ним разом. А далі коні, чорні, блискучі, мчали карету, і в ясному склі, немов у рамах, відбився гарний восковий профіль, навислі брови і біла борода. І поки вдивлявсь я в той образ, все щезло, розплилось і стало тінню... Що? Тінню? Так... тінню...

Мамо!.. Тс... тихо... я невідомий... Ха-ха! Чи ж хто почує той голос, що кричить в серці, глибоко в серці?.. Чи буде хто знати, що ти моя мама, а я твій син? Мамо, не плач... Твій син піде на смерть з піднятим чолом і з чистим серцем. Бо в його серці скипілась кров, невинно пролита, бо в нього зіллялись всі людські сльози і полум'ям знявся народний гнів... Вбивай мене, кате. Ти забиваєш народ...

...Ніколи перше не думав, що світ такий гарний, що клапоть неба, дерево, сміх, голос людини — приносять глибоку радість і, як повітря, потрібні людям. Як той багач збіднілий, що підіймає з землі і цілує окраєць хліба, колись кинутий псам. От зараз бачу — і серце сміється до

того — горить в коліях у відлигу вогонь ліхтарень, а сніг весь чорний, немов од диму. Капає з стріх, і кожна крапля у свому льоті грає вогнями і гомонить. Сяють матові шибки в крамницях, неначе перли, й стоїть над містом сріблястий німб, як над святим. Святий, бо мученик.

А я ходив — не міг сидіти в хаті,— а мої думки все йшли за ним, ступінь за ступенем, ревниві і невідступні. Я його бачив. Ось сидить за сніданком, зап'яв широкі груди і пуска по серветці м'яку білу бороду. Його очі сміються до дочки й до рожевої редьки, яку він теж любить. В воскові пальці бере делікатно за білий хвостик редьку, і йому так приємно, що все таке гарне, чисте, таке смачне, що в хаті тепло і тихо, коло нього красуня дочка і що він сам гарний і важний. Він спочиває... Подають рибу — і він втягує в себе запашну пару і кладе на тарілку великий шматок. Коли б не вдавився дурною кісткою! Я так боюсь...

Ось кабінет. Нахмурив брови й уважно читає, а коло ока збираються зморшки і скачуть сердито. Вслід за дзвінком біжить чиновник, і як же він сердить начальство! Коли б ще не сталось лиха... я так боюсь... боюсь випадку, наглої смерті, бо все ж можливо... Ну, день скінчився щасливо, хвалити бога...

Спальня. М'яке зелене світло ласкаво лягає на важке тіло, на білу бороду й на благородний старечий профіль. Сон ще не зразу приходить, витають думи, і очі щось бачать там, у сутінях... може, мене? Спи. На добраніч... може, до завтра?

Все більше і більше звикаю до нього. Чую, що він вростає у мене, як корінь у землю, стає все дорожчим. Не одділяю навіть себе од нього. Не можу. Щось таємниче, містичне таїться в нашім зв'язку, так наче один з нас — тінь другого: поки один з нас живе, другий теж мусить жити. І навіть браунінг ховає дві кулі рядом — одна для нього, друга для мене.

Вночі він снився, гарний, величний старець з восковим обличчям. А вдень сичав у грудях неспокій. Щось дратувало, щось ссало серце,

чогось не ставало. Тепер вже знаю. То колотилось бажання почути голос. Я мусив його почути.

А час волікся.

...Я знову стрівся із нею. З тою, що кинула квітку у моє серце. Зирнула на мене таким привітним, ніжно-цікавим оком, що квітка ожила й запахла, й настала відразу весна, ожили сонце, радість і сміх... Я хтів схопити отак в обійми якусь людину, що йшла назустріч з суворим обличчям, і притиснути до серця: брате!.. Побачив тебе, моя мамо, як ти латаєш свою чорну одежу при світлі лампи... добра і бідна... мила і бідна... і слухав, наче музику, гомін життя... Щасливий і знову вільний, знов син землі, не гнів народу... І щез з-перед мене противний профіль... Що? Щез? Геть все із серця! Я — невідомий...

Тепер я тут, серед сих стін, як звір у пастці... Се ти, сліпе око, що стежиш за мною крізь дірку в дверях... се ти нагадало... Як? Гинути тут... у сьому мішку... коли там воля... робота... товариші... Де? Ха-ха!.. Вікно високо? Високо... А підкопатись?., під стіни?.. Се ж неможливо. Розбити голову в стінку?.. Один... одинокий... як нудно... як нудно... А може? Ні...

Як дивно, як незвичайно дивно. Я чую — дзвонять, там десь вгорі. Обмерзлі дерева, дрібненькі гіллячки, покриті льодом. Блискучим льодом, прозорим склом. Старий дзвонар-вітер зібрав докупи тисячі ниток і хилитає галузки, і дзвонить та й дзвонить... Тень-телень-дзень... тень-телень-дзень... І скачуть вогні по галузках — зелені, червоні, сині... Де се я чув? І коли чув? Тоді, як був маленьким? Коли ж я чув?.. Ах, правда, се ж було недавно... дні три-чотири... Тень-телень-дзень... Тень-телень-дзень...

Пече мене сором на саму згадку. Одного разу... так, одного разу — і більш ніколи. Одного разу я озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний. Щось ішло за мною. Якесь пальто. Я завернув. Воно. Пішов тихіше. Так само. Став біля дерева. Здається, стало. Чи

озирнутись? Ні. Я пішов швидше. Так, наче бігло. Може, то серце? Хто його знає... Се дратувало. Набрався зваги, вернув назад, просто на нього. Стрілись очима. Мої байдужі, невинні, спокійні, а в нього гострі, як голки, й лукаві. В куточках сміх. Ну, добре. Що ж далі? Ти хитрий, я теж не менше. Натягнув нерви, як снасті у бурю, і йду. Здається, одстало. Чи озирнутись? Ні. Свищу. Байдуже. Що я свищу? Невже "Марсельєзу"? Скоріше — вальс... Чого ходити? Не краще сидіти в хаті на самоті і не звертати на себе уваги? Здається, одстало. Я озирнувся. Нікого. Значить, безпечно. Пішов наліво, в якийсь провулок... і просто наткнувся на нього... на гострий, холодний погляд, немов на штик... Ага! Ти стежиш!.. Ти вже наглянув, кого тобі треба, і кличеш на поміч, ідеш до нього... Ага! Ти ловиш... І раптом встав знизу холод і покотився, мов живе срібло, вгору, до серця, до горла, до кінчиків пальців... натис на мозок і випхав з чашки... Стріляти? Тікати? Куди? Через баркан? Байдуже, аби тікати... І став я легкий, порожній, і мчав наосліп, як клапоть брудного паперу у бурю, через чужі городи, через баркани, по глибокім снігу, а за мною щось гнало, свистіло, гукало і простягало руки... То був мій страх. І тільки тоді, як небезпечність минула, коли у чашці заважив мозок, а в тілі ожила кров, згадав свою підлість... згадав, що по дорозі кинув свій браунінг... так, безбач, як щось вороже, щось небезпечне... Назад! Пекучий сором вернув мене знову, через баркани, чужі городи, по глибокім снігу, назад до нього, хоч би там була яка небезпечність, хоч би там була і сама смерть...

І досі гидко... на саму згадку... і випікає у серці рану свідомість, що живе в мені підлий і полохливий звір...

...Восковий профіль і біла борода... Він наче бунтував в мені, немов гнівався дуже, що вилетів разом із моїм мозком хоч на хвилину. Він розростався у моїх грудях, займав весь мозок, гнітив, душив, і так хотілось скинути його. "Ага, ти думав—я твій, а ти тепер мій..."— сміявся злорадно він в мені і дратував. Бо що він для мене? І в чому наш зв'язок? Я гнів народу і його кара, дихання уст правди, огонь з чорної хмари людської кривди, стріла з його лука...

...Так наче знав. Так жадібно пилось повітря, так вільно дихали груди, так широко очі* дивились, немов востаннє. Інший... впав на все інший, й спустилася ніч, тиха, чутка і глибока. Цвіли дерева холодним квітом, білі і легкі, немов весільні дівчата. Стояла тополя уся в серпанку, струнка і тремтяча, як наречена, що йде до шлюбу. Чекала: прийде юнак, візьме за руку і поведе. Серед весільних гостей, в блакитній тиші, поміж вогнів. А небо чисте, і темне, і запашне, немов з фіалок. І там весільні гості. Прийшли всі зорі, навіть маленькі, що не виходять у вогкі ночі, збились у купки, стали рядками, розсілись самотньо, бліді, тихенькі, скромні і пишні, блискучі, нахабні, що щохвилини міняють колір. З далеких вулиць пливла музика людського гаму і бігли дзвіночки, чисті і голі, як по купелі... То була весільна ніч, моя весільна ніч... Цвіла у серці квітка, й надив очі знайомий погляд хто знає звідки — з мінливих зірок, з цвіту дерев... Перша й остання ніч... Так наче знав.

Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли. Веселі, жваві, з бринінням, немов рої летіли в улій. Нахабно сміялось холодне світло, і ляскали двері. Пливли скрізь сани, дихали коні з свистом і з храпом і обкидали снігом. "Вам білет? Ось..." — і я в рої. Чиєсь боа лоскоче щоки... теплий запах парфум... холодний, гарячий погляд... гаркавий: pardon! Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха... Чого всі сі дрібниці в'їлися в мозок? Чого, як колючки, впилися в нього сі згадки, тоді як велике,— кінець, і початок, і осередок разом,— немов ковтнула пам'ять. Я пам'ятаю тільки, що затремтів. Бо вийшов з мене гнітючий профіль... восковий профіль і став недалеко. Бороду гладив і ховав за спину кулак. І я почув його голос. Тепер той голос, липкий, тягучий, живе в моїх вухах, обліпив мозок... Чи я стріляв?.. Жодного згуку. Гробова тиша. Знялись, як крила, навислі брови, вигнали з лоба жалібні очі, покірні і полохливі, як у щеняти, і стали тінню... Великий гнів, що жив у мені, вилетів звідти на своє діло. А у порожні груди шугнув відразу холодний вітер, просто в пекучу рану... Тільки на мент. Потому нічого. Не знаю, що було... хвиля чи вічність...

...Холодний поміст давив мою щоку, перед очима я бачив чобіт, великий, мокрий, а на мені вага — коліна, руки, аж випирало дух... Враз

вдарив гомін, крик... Бігли по сходах, гупали двері, і щось пищало тонко, як муха... Мороз потому, свіже повітря — і скрізь були люди, цікаві, сторонні, чужі мені люди. Не люди, а ляльки з крамниці... Потому?

Потому — вовча нора, а в ній ми обоє: я й моя смерть... Що ж, жди, чигай на мене кривавим оком... там, з чорних кутків... Ти заслужила собі нагороду...

Що? Уже йдуть? І ти встаєш з ними... з чорних кутків? Треба бути спокійним... треба спокійним бути... Таким спокійним, щоб серце стало як криця, щоб гордість скувала чоло, щоби здригнувся сам сірий ранок і зотліло од жаху серце катів...

Я йду без жалю — так було треба.

Яка прекрасна моя дорога... остання коротка путь... прекрасний ранок, білий, імлистий, немов могильний саван... Брязь... брязь... скрегочуть рушниці ззаду на плечах, і толочать ногами свій сірий погляд люди, що їх несуть... Уже? Так близько? Сталось. Не треба... я сам... щоб бачили очі... І свій останній віддих... Мамо! Се ти у заметах... пливеш у заметах, як сіра тінь муки, щоб перейняти у теплі долоні останній віддих... зітхання, призначене другим, а не тобі? Не слухай, мамо, і не дивися...

— Плі!..

"Плі"? Се мені вчулось? Я ще живий? Мацаю стіни... Так, стіни, тверді, холодні... і бачу ноги свої в черевиках... можу звестися, встати, набрати в груди повно повітря...

Вікно високо? Високо... А підкопатись? Що, неможливо?

А може?..

Лютий 1907 р.